

Jelena Jović

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

jj@fil.bg.ac.rs

Postzavisnost: poljski odgovor na postkolonijalizam

Neminovno pregledan i selektivan, rad će, kratko se najpre osvrnuvši na recepciju postkolonijalne teorije u Poljskoj, preneti definiciju postzavisnosti, navesti tumačenja i pristupe, te nešto podrobnije i kritički prikazati njihov razvoj kroz monotematske tomove konferencijskih zbornika Centra za proučavanje postzavisnih diskursa, ističući paradokse i perspektive projekta.

Cljučne reči: postkolonijalizam, postzavisnost, poljska književnost, metakritika.

Na postkolonijalizam u Poljskoj pokušao je još ranih devedesetih pažnju da skrene izvesni gđanski pedagog, Tomáš Škudlarek, ukazavši nizom radova na tu, i u zapadnim akademskim krugovima relativno novu, postmodernu misao, kao izuzetno značajnu za solidarno razumevanje poljuljanog poljskog, sveže dekolonizovanog kolektivnog identiteta. Njegov glas ostaće, međutim, usamljen do kraja decenije, a za zvaničan početak recepcije pravca u Poljaka uzimaće se *Trubaduri Imperije. Rуска književnost i kolonijalizam* (2000) teksaške slavistkinje Eve Tomson. Ova britka koliko i jetka monografija zameriće američkoj i evropskoj rusicistici na idealizovanju ruske kulture i nedostatku postkolonijalne svesti, izdvajajući Rusiju kao ključnog poljskog kolonizatora, no čiji kolonizovani ne samo da nije udaljen okeanima, nego je i kulturno i civilizacijski iznad svog potčinitelja. Još jedan – nezavisan, ali takođe preookeanski impuls – poteći će od Kler Kavane¹, upućujući na upadljivo odsustvo Poljske na mapi savremene teorije, od koje – zahvaljujući XVIII-vekovnim podelama i II svetskom ratu – retko ko ima bolje postkolonijalne reference.

---

¹ Vid. Cavanagh, Clare. 2003. Postkolonialna Polska. Biała plama na mapie współczesnej teorii, przeł. Tomasz Kunz. Teksty drugie 2–3, str. 60–71.

Proći će ipak nekoliko godina pre nego što se domaćim anglistima i antropolozima priključe slavisti, a bibliografija članaka od nekog u različitim časopisima razgrana dovoljno da se i mišljenja izoštre: od onih po kojima se (post)kolonijalnost Poljske podrazumeva, a njena autentičnost i nezavisnost očituju u konceptu sarmatizma, ili inicijalna zavisnost prepoznaje u implementaciji zapadnog hrišćanstva, do onih koja se tim tezama protive, prihvatajući postkolonijalnu perspektivu kao korisnu isključivo za proučavanje unutrašnje kolonizacije: dominacije poljskog plemstva nad lokalnim seljaštvom². Kandidata za kolonizatora u međuvremeno je sve više – Rusija, Pruska, Austro-ugarska – ponajmanje, doduše, Sovjetski savez, Nemačka i, *last but not least*, Zapad, dok se među kolonizovanima, osim Poljaka, pojavljuju najzad i Ukrajinci i Litvanci.

U jeku diskusije, ideološko-metodološkog spora, a po nekima i kulturnog rata, varšavska polonistkinja Hana Gosk ponudiće 2008. godine pojam „post-zavisnosti“ kao domaći odgovor na postkolonijalnu problematiku, te 2009. okupiti sve značajnije poljske filologije oko Centra za proučavanja diskursa postzavisnosti.

Tretirajući postkolonijalizam tek kao podstrek za postavljanje novih pitanja, Gosk kategorično tvrdi da poljske realije nikada nisu bile ni *stricte* kolonizatorske niti kolonijalne, već posve specifične, te da se period između dva rata i od 1989. nipošto ne sme nazivati postkolonijalnim: u prvom slučaju, radije post-aneksionim, u drugom – post-zavisnim. Pre osamnaestovekovnih podela, Poljaci su, naime, imali imperijalnu ulogu prema susedima, prilikom podela – ulogu potčinjenog, dok je u međuratnom dobu situacija bila najpre post-aneksiona, te iznova imperijalna – u odnosu na istočna pograničja; posle dvadesetogodišnje pauze, ponovo je nastupila represija pod nemačko-sovjetskom okupacijom i ograničenim suverenitetom (1945–1989), nakon čega sledi *post-zavisnost*, opterećena sećanjem na prošlost u kojoj je Poljska igrala obe uloge. Prostom matematikom izvedenih dvesta godina (123+5+44) izrodilo je tri vrste diskursa: imperijalni, koji nameće kulturno-političku zavisnost, kontra-imperijalni – diskurs pobunjenih, svesnih svoje potčinjenosti, i post-zavisni – formiran po povlačenju imperije. Poslednja dva razlikuju trenutak nastanka i retorika: prvi izrasta iz sadašnjosti i krepri se pozitivnom prošlošću, dok drugi u prošlosti grezne, „slep i gluv“ na izazove budućnosti. Pojednostavljena radi, poljsku verziju imperijalnog autorka naziva pograničnim, a autodiskurs imperije posle pada – post-imperijalnim (Gosk 2008: 75–78).

Za deset godina, Centar će organizovati osam konferencija i objaviti isto toliko zbornika. U uvodu prvog, *Kultura nakon promena, ljudi sa prošlošću. Poljski diskurs po-*

² Viziju postkolonijalizma sličnu onoj Tomson i Kavane razvijaće kasnije i Darjuš Skurčevski i Boguslav Bakula. Od jednako značajnih, premda (neretko i međusobno) sučeljenih, vredelo bi spomenuti makar stanovišta Marije Janjon, te Aleksandera Fjuta, Grażine Borkovske, Dorote Kolođejčik i Vlodimježa Boleckog. U tom je pogledu neizostavna bibliografija koju je 2009. godine priredila Eva Domanjska, dostupna na stranici <http://ewa.home.amu.edu.pl/Studia%20postkolonialne%20w%20Polisce,%20bibliografia.pdf>.

stzavisnosti. Konteksti i perspektive proučavanja, „PDP“ je definisan kao radni naziv za skup institucionalizovanih, značenjskih artikulacionih praksi, koji inspiraciju crpe iz sociološke teorije modernih svetskih sistema Imanuela Volerstina, teorije diskursa Mišela Fukoa i britanskih studija kulture. Osim očite genealogije, odmah se priznaje zavisnost od zapadne humanistike, ali i odbacuje puka izvedenost iz postkolonijalizma insistiranjem na specifično poljskom kulturnom nasleđu i izazovima sadašnjosti, te potcrtava mogućnost testiranja primenljivosti dosadašnjih teorija, koliko i izrade nove, operativnije metodologije. Nasuprot postzavisnosti ne stoji apsolutna nezavisnost, već različiti oblici zavisnosti i njihovih korelacija, redom: posle podela Poljske; posle Holokausta, II svetskog rata i okupacije; posle Narodne republike Poljske i emigracije (Nycz 2011: 8–10).

Prvobitan koncept proširen je, dakle, na dva veka, različiti diskursi podvedeni pod jedan, crtica usput izbrisana, skraćena skovana, a kolonijalna dilema, pa i sam *-izam* izbegnuti; umesto hronološki ipak konkretnije postkolonijalnosti, ponuđen je, međutim, dosta nejasan termin, koji, s jedne strane, dekontekstualizuje i deteritorijalizuje a, sa druge, još više homogenizuje različita istorijska iskustva.

Poprilično prostrana i različito shvaćena, postzavisnost je tako od početka obuhvatila brojne narative, diskurse i teorije, dok se čitava debata o postkolonijalizmu prenela i na stranice pokonferencijskih izdanja – katkad doslovno, što preštampavanjem već objavljenih članaka, što radovima koji su proizvod nezavisnih naučnih projekata. Štaviše, većina autora isprva je izjednačava sa (post-)postkomunizmom, tj. periodom posle transformacije. Karakterišući poljski postzavisni diskurs kao postraumatski, te samim tim i postrevindikacioni, pa čak i kao desničarski postkolonijalizam, koji autentičnost nacije smešta u mitsku prošlost – ili pak postromantičarski mesijanizam i martirologiju, odnosno robovanje fantazmima i recidiv istoriozofskog diskursa – zatiru se usput granice same zavisnosti i postzavisnosti, a otvara problem subjekta i objekta diskursa. Paradoksalno, opet, ističe se nadasve duboki kompleks Zapada. Nasuprot kliničkim dijagnozama nude se recepti za prevazilaženje trauma i opsesija, poput istiskivanja potisnutog, odustajanja od medijacije antagonizama i realistične ambivalencije, a potencijal postzavisnosti vidi u postkolonijalnoj emancipaciji, kako od diskursa kolonizatora, tako i od vlastitih nacionalnih mitova, te davanju prostora marginalizovanim glasovima.

Zavisnost ipak najsnažnije progovara u savremenoj poljskoj književnosti, usložnjavajući perspektivu i pokazujući kako ostvarena sloboda uvek koegzistira sa dojučerašnjom potčinjenošću, i obratno. Proučavanjima diskursa postzavisnosti predlaže se pak minimalizacija metodologija i istorizacija pojedinačnih diskursa, uz kontrapunktiranje narativa na iste teme.

Izuzevši ih ovoga puta iz podnaslova i prateći upute iz prvog, drugo izdanje Centra, *Migracijski narativi u poljskoj književnosti XX i XXI veka*, objavljeno 2012, već nazivom implicitno nagoveštava izvestan uzmak od *stricte* postzavisnih istraživanja, dok se i na pojmove posuđene od postkolonijalnih, imigrantskih teoretičara osvrće tek usputno

i odveć translacijski. Neretko proširujući polje svojih studija na XIX stoleće, dvadeset dvoje autora složno potcrtava dvestogodišnju uslovljenost istorijskih i književnih diskursa migracijama. Bilo da je reč o voljnim, bilo o prinudnim izmeštanjima, iskustva su uvek traumatična. Svodeći pak prostor mahom na lokalne, iako fluidne granice, te vremenske okvire postzavisnosti na emigraciju posle rata i, pre svega, postkomunizam, većina istraživača kao da nehotice, no eksplicitno, izvodi iz toga transistorijsku postkolonijalnost Poljske, a sa njom – gotovo apsolutnu, tautološku subalternost Poljaka.

Koliko je zadata tema usko polonistička, svedoči i činjenica da je skup održan u Varšavi početkom maja 2011. privukao isključivo domaće naučnike. Uprkos ponekom kontradiktornom zaključku, polemike izostaju, potpisnici radova vidno su na poznatom terenu, služe se uglavnom oprobanim metodologijama, ali i nastoje da uvedu nove termine: „autobiografsko mesto“ literarna je reprezentacija topografskog konkretna, sa nataloženim kulturnim predstavama u kolektivnoj svesti i imaginaciji lokalaca i posetilaca; „ne-stanovnici“ parafraza su francuskog antropologa Marka Ožea, rezervisana za ljude lišene sopstvenog mesta, koji nisu još srasli sa novim, heterotopijskim mestom; „neo-post-naseljenjčkom“ naziva se savremena književnost, koja se udaljava od herojske ideologije i teritorijalnih revindikacija, vraćujući se pitanjima porekla, sećanja i identiteta (Gosk 2012: 41–56, 193–208, 209–224).

Nakon, dakle, bezmalo tri veka, najnovija se poljska književnost oslobodila stega dominantnih političkih ideologija, nostalgija, represivnih doktrina i kolektivnih – istina, ne uvek i kolonijalnih – matrica, migriravši na multikulturne periferije i stvorivši po okončanju transformacije diskurzivan prostor za različite vizije i verzije prošlosti. Okupljeni proučavaoci, s druge strane, čak i kada reinterpreтираju klasične tekstove, ne odmiču previše od reprodukcije književno-istorijskih shema. Postkolonijalnoj perspektivi najbliži su, međutim, a istovremeno postzavisnoj nadosledniji, kada u migracijskim narativima prepoznaju ambivalentnu, doista specifično poljsku poziciju subjekta, koji se u susretu sa Drugim neumitno suočava sa sopstvenom drugošću, potrojen, takoreći, između potčinjenosti tuđoj vlasti, osećaja kulturnog zajedništva sa kolonizatorom i superiornog odnosa prema kolonizovanom: bilo da je reč o devetnaestovekovnom južnoafričkom diskursu, koji na udaljene prostore prenosi orijentalističke stereotipe, upisujući u njih nacionalnu simboliku, idejne debate poljske inteligencije i oslobodilačke težnje, bilo da se radi o posleratnom procesu tzv. repatrijacije istočnog stanovništva i integracije novooslobođenih zapadnih teritorija – njihove (re)polonizacije, gde se doseljenici iz centralnih delova radije identifikuju sa nepoželjnim Nemcima nego „došljacima“ sa istoka predratne Poljske. Na mnogo šire, modernizacijske procese i globalne promene, te njihov uticaj i na migracije i na transgranične, transnacionalne, transkulturne oblike identiteta osvrnuće se tek poneko od izlagača.

Treći i najobimniji tom, (*P*)o *podelama*, (*p*)o *ratu*, (*p*)o *NRP*. *Poljski diskurs postzavisnosti nekad i sad*, objavljen 2013. godine, ponovo se okreće dubljoj dijahroniji, navodeći resentment kao glavnu odliku PDP i testirajući na književno-istorijskim

narativima postkolonijalne i postzavisne kategorije (Gosk 2013: 9–16). Galicijskim konstrukcijama identiteta po tek osvojenoj autonomiji, sanacijskom pedagoškom ili poljskom sibirskom diskursu, te emancipacijskom, ženskom – učesnica Varšavskog ustanka, i posttransformacijskom, historiografskom feminističkom diskursu pridodati su i manjinski identitetski kontramitovi, ali i pokušaj neisključivog, nerevizionističkog pristupa komunističkim izvorima – biografijama bivših funkcionera.

Postzavisna perspektiva dovodi se pak više puta u pitanje na planu aneksione svesti Poljaka i herojsko-martirološke vizije XIX veka, pošto višeznačna zavisnost tada nije podrazumevala samo potčinjenost, već i ideološku borbu za dominaciju nad drugima, a stanovnici svih okupiranih delova ipak su se integrisali i identifikovali sa državama koje su podelile Poljsku.

Četvrti tom, *Povesti, društva, prostori dijaloga. Studije postzavisnosti iz komparativne perspektive*, zamišljen je kao širenje kruga interesovanja na zapadne i istočne susede. Započinjanjem dijaloga između bivših zemalja Istočnog bloka teži se, naime, izgradnji regionalne, strateški neesencijalističke i višestruke perspektive (Gosk 2014: 10).

Teorijski instrumentarijum uistinu je raznovrstan, uostalom, i radove ovoga puta potpisuje niz inostranih izlagača, no transdisciplinarni je dijalog – od pravnih nauka i uloge ustavnih sudova u postkomunističkoj lustraciji, preko aktivističke antropologije i ekokritike, odnosno zelenog postkolonijalizma, do posthumanizma – ostao umnogome deklarativan. Srednjoistočnoj Evropi posvećeno je samo jedno od šest poglavlja, a ključnima su se pokazale studije o stanju savremene poljske samosvesti, rastrzane između orijentalizujuće projekcije Zapada i autoprojekcije.

Zadatoj problematici – somatici u kontekstu II svetskog rata i komunizma – vraća se peti tom zbornika. Zamišljen kao provokacija „poljske/post/sovjetske verzije Babine mimikrije“, otkriva umesto toga „sivog čoveka kao autonomni aspekt postzavisnog statusa subalterna“ (Graczyk 2015: 8). *Bele maske/siva lica. Telo, sećanje, performativnost iz postzavisne perspektive* otvara gorak tekst o posleratnoj etničkoj, nacionalnoj i veroispovednoj homogenosti Poljske, te soc-feudalizmu kao odbrambenoj reakciji na opscena iskustva kroz dominaciju ratne tanatičke pornografičnosti nad opisima psihoseksualne sfere privatnog života, ali i kao dugogodišnjem prećutkivanju jevrejskog pitanja.

Znakovit je u tom pogledu i sam poredak radova. Telesno nasilje i (post)traume Holokausta isprepleteni su u prvom delu zbornika bestijarijima i antihumanizmom naučne fantastike, književnim naznakama pasigrafije odeće 1939–1956, te čulno-telesno-fiziološkim aspektima literarnih predstava stajanja u redovima u doba Narodne republike Poljske. Drugi deo zadire već mnogo dublje – u vreme pre podela, i značajnije – među tzv. poljske unutrašnje Druge, baveći se, opet, redom: somatizacijom preseljeničkih narativa i fenomenom „bolesti migranata“; uticajem manjinske, etničke pripadnosti, tj. potčinjenosti na individualno i kolektivno telesno osećanje; odsustvom savremene, po-

stkolonijalne dekonstrukcije fantazama romskog tela kao jednog od najsubalterizovani-
jih u kulturi Zapada i nasličnijih kolonijalnom, ali i nastojanjima posttransformacijske
proze da pruži novi, antiorijentalistički opis Roma; ključnosti rodni kategorija sa obe
strane zavisnosti kroz prikaz homosocijalnih odnosa u devetnaestovekovnom istorij-
skom romanu; telesnosti i rodu kao zavisnosti u nju upisanoj na primerima savremene
ukrajinske književnosti i umetnosti; proletarijatu i prekarijatu u poljskoj književnosti
XIX–XXI veka; kmetskom iskustvu iz perspektive psihosomatike; te, na samom kraju,
neuspehom umetničkom projektu povezivanja iskustava gđanjskih brodogradilaca i in-
dijskih radnika iz Alanga koji su te brodove rastavljali.

Šesti tom, *(Po)granične autobiografije*, objavljen 2016. godine, skladno se donekle
nastavlja na prethodno izdanje, najavljujući istovremeno temu sledeće konferencije.
Iako se u predgovoru ističe da je upotreba zagrada u naslovu hronološka i ne označava
„dekonstruktivističku sumnjičavost prema rečima“ (Iwasiów 2016: 8), autori vremen-
sku perspektivu ne rastežu previše, držeći se poratnog perioda; razlažu, međutim, sam
pojam žanra. Tako, primerice, dolazi do prenosa težišta sa literarnih dela na akademske
(auto)biografije, odnosno postuliranja potencijalne „osobne znanosti o književnosti“,
te nastanka regionalne kulturne istorije nauka, gde će se u autoopisima intelektualaca
– u ovom slučaju, poljskih germanista i nemačkih polonista, a kroz međusobne postza-
visnosti poput kompleksa, kivnje ili dokaza naklonosti – analizirati uticaj koji na njih
ostavlja susret s Drugim. Tu je i osvrt na autobiografski para-strip, kao pokušaj humori-
stičke autorefleksije i procesuiranja traumatičnog iskustva. U istraživanja postzavisnih
diskursa iznova se upisuju postmemorijalne studije složenih procesa heteropatičkog
zaboravljanja i pamćenja Holokausta usled (bio)nasleđivanja među drugom i trećom
generacijom potomaka preživelih, te performativne verzbalizacije (ne)iskustava i za-
pisivanja mikrosudbina u makroistoriju. Od tradicionalnog pristupa autobiografizmu
odstupa se i u radovima posvećenim pitanjima koautorstva i bi-tekstualnosti, gde se po-
stkolonijalnom optikom relacije zavisnosti posmatraju kroz odnose moći i hijerarhije,
proizvodnje i prevazilaženja granica subjektivnosti, ali i rodni uloga u toku zajednič-
kog stvaralačkog procesa. Najkreativnijim čini se članak o dijarističkom kanibalizmu
kao pojavi prisvajanja, nejednakosti i dominacije – kolonizacije druge ličnosti, koju
povlači za sobom pisanje dnevnika udvoje.

Posebnu postkolonijalnu osetljivost na zapise zavisnih, nemi društveni grupa,
iskazuju autori koji autobiografske tekstove promatraju kao potrebu za (re)konstruk-
cijom, (re)invencijom i autoreprezentacijom individualnog i kolektivnog identiteta,
izazvanu izmeštanjima i iskorenjivanjima – pograničnih, polietničkih i polikulturnih
zajednica, te radnika i seljaka: kroz postizgnanički reinvencijsko-mitotvorački meha-
nizam kod Lemka nakon Akcije Visla ili iščitavanjem u radničkim autobiografijama
izbrisane istorije formiranja nacionalne i klasne svesti, neočekivanih migracija i identi-
tetskih problema, ali i njihove veze sa savremenom emigracijom jeftine radne snage iz
postzavisnih zemalja u uslovima globalnog kapitalizma. Zalaganjem za izlazak izvan

teze o manje ili više svesnoj internalizaciji kolonizatorskog diskursa, kao i dihotomije nevine, pobunjene žrtve nasilja hegemonu i saučesnika u vlastitom potčinjavanju, tra- ga se za fukoovskim pukotinama u potisnutoj istoriji feudalnog ropstva, te pričama o faktičkom učešću kolonizovanog u odveć disproporcionalnoj zavisnosti i spletu raznih uticaja, koji ostavljaju ipak prostora ne toliko za pobunu, koliko za svest o spstvenoj upletenosti u vlast i napore samoodređenja. Nezavidan položaj sela, koje se – deagra- rizovano, deruralizovano i depezantizovano prilikom modernizacije nakon 1989. go- dine – odnedavno vraća u žižu naučnih istraživanja, ali i društvenih debata u Poljskoj, utoliko nužnijma čini dalja i dublja istraživanja tabuiziranih poljsko-jevrejskih odnosa na pograničjima za vreme nemačke okupacije, a usput i nadilaženje kognitivnog para- doksa seljaka kao istorijski tlačenog i tlačetilja.

Na nedostatak šire refleksije nad situacijom Jevreja koji su se za vreme II svetskog rata krili po selima i uopšte odnosom meštana prema jevrejskom stanovništvu, skreće se pažnja i u VII tomu. Ispreplitane sudbine pod ekstremnim okolnostima usložnjavaju te relacije, obnažujući, s jedne strane, nesrazmernost empirije i mitologizovane slike sela, te dovodeći u pitanje, sa druge, (auto)identifikaciju seljaštva kao žrtve, počinil- telja ili suseda – njegovu poziciju za vreme Holokausta, etički nimalo jednoznačnu. Usled odsustva Nemaca kao nadređene instance okupacionih vlasti u ruralnim oblasti- ma, veća je, naime, i mogućnost odlučivanja samih seljaka; potcenjen u tome je uticaj poljske inteligencije – nevidljive, a zapravo ključne u reprodukovanju imaginacijskih antisemitskih matrica. Moguć izlaz iz metodološkog i moralnog škripca antropologije sela nazire se u analizi nenarativnih, telesnih kulturnih znakova kao izrazu afekata i graničnih iskustava, kakav je gest klanja kojim su Jevreje, vozovima transportovane u logore, seljaci upozoravali na smrt, a u kom se prepoznaje tadašnja klasno-ekonomska kritika. Uprkos sumnjama prema njegovom paušalnom tretiranju, proučavanja kultur- nog sećanja seljaka smatraju se kontrahegemonijskim praksama, usredsređenim na de- marginalizaciju subalternih grupa, a na čuveno, retoričko pitanje Gajatri Spivak, odgo- vara iz pozicije metaseljačkog subjekta.

Radovi dvadesetoro izlagača otkrivaju i brojna naličja poljskih narativa o seljaštvu: dominaciju diskursa o istočnim pograničjima, zatiranje raznorodne, viševekovne kultu- re Nemaca kao posledice poljskog *Drang nach Westena*, ali i zanemarivanje, a za isto- riju poljskog feudalnog ropstva podjednako važne – sudbine Rusa, te unutarkolonijalnu poljsku varijantu: dvostruko isključivanje Polešuka, i kao seljaka sa belorusko-ukrajins- kog pograničja, i kao nekatolika.

Alternativni etnički identiteti i sami su skloni izvesnom paradoksu, kakav je ma- njiska težnja za asimilacijom sa dominantnim nacionalnim diskursom. Još jedan para- doks diskurzivne zavisnosti pojavio se pak po ukidanju državnih poljoprivrednih gaz- dinstava u Poljskoj početkom devedesetih, kada je nestalo na stotine sela, a seljačka književnost ustupila mesto književnosti koja selo opisuje – kao kolektivnu avet, saču- vavši ga time od kulturne dominacije.

Većina potpisnika ovog, pretposlednjeg izdanja Centra, *Sećanje i zaborav. Seljačko nasleđe u poljskoj književnosti i kulturi*, iz 2019. godine, uverena je da se stanje poljskog seljaštva uspešno može opisati kao kolonijalno, odnosno zavisno, a savremenog stanovništva, koje od njega u najvećoj meri i vodi poreklo – kao postseosko ili postplemičko (Grochowski 2019: 8).

Poslednji dosad objavljen, osmi tom, iz iste je godine i jednako dugog, no možda i najrečitijeg naslova: *(Ne)iskazano poljsko iskustvo poniženosti i stida od vremena podela do danas*. Koji su događaji koje vrste stida izazivali i koje (auto)stereotipe proizvodili, kako je, zajedno sa poniženošću, taj stid instrumentalizovan, te kako su ga, ili ne, prevazilazili – pod trima aneksijama i okupacijama romantičari u emigraciji, pozitivisti, mladopoljaci, potom građani multinacionalne II, te najzad današnji stanovnici III republike Poljske, opterećeni sećanjem na II svetski rat, neželjenim nasleđem Poljske narodne republike i iskustvom systemske transformacije (Gosk 2019: 7–8), ili pak naučnici pritisnuti nacionalističkom retorikom tzv. IV Žečpospolite, koja ih optužuje za kreiranje pedagogije stida – pitanja su postavljena na konferenciji održanoj 2018.

Izdvojen kao jedna od primarnih emocija, čija su svedočanstva u poljskoj književnosti i celokupnoj kulturi nebrojena i neiscrpna, stid se u ovom zborniku tumači i kao zgodno sociotehničko oruđe, koje omogućava arbitrarno isključivanje pojedinaca i društvenih grupa, čemu je čitava tri veka, u različitim oblicima, pogodovala poljska istorija. Među silnim spoljnim i unutarnjim potčinjavanjima izdvaja se takođe nacionalistička, represivna kategorija otadžbine, kao karakterističan vid poljske autokolonizacije.

Čega se u datom istorijskom trenutku treba stideti, a čega ne – odlučuju pak činioци koji proizvode pravomoćni poredak. Tu usvoljenost dodatno je u Poljskoj usložnjavala činjenica da su dominantni diskurs paralaleno kreirala dva različita centra: zvanični – komunističke vlasti, i nezvanični – opozicija, crkva, porodica.

Svojevršno ogledalo, odnosno kulturni i antropološki dokument društvenih procesa konstruisanja kolektivnog sećanja, ali i neku vrstu terapeutskog nacionalnog diskursa, predstavljaju, s jedne strane, kontrafaktički literarni narativi kakve su alternativne istorije. Neograničeno fantaziranje o prošlosti, sa druge, ako ne i pre svega, omogućava popularna književnost, poput kriminalističkih ili pak, posle 2000. sve prisutnijih istorijskih ljubavnih romana o tzv. horizontalnoj kolaboraciji.

No najzaslužniji za oblikovanje simboličko-afektivnih kodova ipak su romantičari, koji su potonjim pokolenjima ostavili unikatnu pedagogiju poljskosti, a Poljake vakcinisali na stid, pokrenuvši svojevršnu hermeneutiku nacionalne utehe i oprosta grehova, mesijanističku dijalektiku snage i poniženja. Tako u mehanizme, kojima je u prvoj polovini XIX veka poljski subjekat negocirao svoj identitet, stid nije upisan: zamenio ga je ponos, uz istovremenu uverenost u opštu nepravdu i vlastitu poziciju nevine žrtve, osnaživanu sećanjem na nekadašnji imperijalni status Poljske.

*

Nazivanje književnosti postkolonijalnim može se smatrati diskurzivnom kolonizacijom, vidom postkolonijalizma; performativna interpelacija poljske postzavisnosti usmerena je, s druge strane, na vlastitu, viševjekovnu literarnu produkciju. Sama problematika izrasla je iz očigledne zavisnosti od postkolonijalne filozofske misli i na nju se – nešto manje pritajeno – od početka oslanjala. Pitanje teorijsko-metodološke nezavisnosti ipak je suvišno, značajnijim se čini uzrok zakasnele recepcije pravca, čija je poslednja faza upravo proučavanje PDP, iako su poljski naučnici često – donekle kontradiktorno – zamerali postkolonijalnim teoretičarima na evrocentričnosti i nepravednom zapostavljanju Poljske zbog svojih marksističkih preferencija. Osim otežanog pristupa originalima, što zbog inače zahtevnog jezika, što dugog odsustva prevoda – izolovanost se tu ne bi mogla navesti kao argument, budući da je upravo pad komunizma podstakao većinu kanonskih postkolonijalnih dela – izglednije je da joj je doprineo upravo antimarksizam Poljaka.

Jednako kao i ranom poljskom postkolonijalnom diskursu, i postzavisnom bi se mogli prigovoriti hipermnemzija i sazajno privilegovanje potlačenih, a sa njim i isticanje podređenosti umesto emancipacije. Iznad svega, ističe se polonocentričnost, koja otkriva još jedan svojevrstan paradoks: ne obraća se, naime, svom nekadašnjem kolonizatoru, odlučan inače u njegovoj antropomorfizaciji i monolitizaciji, već je nadasve autoreferencijalan, u neskrivenoj nadi da će biti primećen i prihvaćen na Zapadu.

Skloni ne samo vratolomnoj morfologiji, nego i autoironiji – npr. kada sebe kao bivšeg potčinjenog nazivaju ekspertima za pitanja bivšeg potčinitelja ili Poljsku dvostruko kolonizovanim kolonizatorom – autori okupljeni oko Centra za proćavanja diskursa postzavisnosti u prikazanim su zbornicima iskazali i popriličnu dozu samokritičnosti.

Akademski metadiskurs postzavisnosti izrastao je i iz zabrinutosti za status poljske književnosti na zapadnim univerzitetima, ali nije zasad izašao izvan lokalnih naučnih krugova. Istočni su pak poljski susedi postkolonijalizam mnogo ranije prihvatili, te nije izvesno da će to učiniti i sa novim poljskim predloškom. Paralelna perspektiva postzavisnosti i postkolonijalizma mogla bi, međutim, biti više nego korisna međunarodnoj polonistici, kao disciplini koja proučava konstrukcije poljskosti.

Literatura:

- Gosk, Hanna. 2008. Polskie opowieści w dyskurs postkolonialny ujęte. U: *(Nie)obecność. Pominięcia i przemilczenia w narracjach XX wieku* [ur. Gosk, Hanna; Karwowska, Bożena], Warszawa: Elipsa, 75–88.
- Gosk, Hanna [ur.]. 2012. *Narracje migracyjne w literaturze polskiej XX I XXI wieku*. Kraków: Universitas.
- Gosk, Hanna; Kraskowska, Ewa [ur.]. 2013. *(P)o zaborach, (p)o wojnie, (p)o PRL: Polski dyskurs postzależnościowy dawniej i dziś*. Kraków: Universitas.
- Gosk, Hanna; Kołodziejczyk, Dorota [ur.]. 2014. *Historie, społeczeństwa, przestrzenie dialogu: Studia postzależnościowe w perspektywie porównawczej*. Kraków: Universitas.
- Gosk, Hanna; Kuziak, Michał; Paczoska, Ewa [ur.]. 2019. *(Nie)opowiedziane: Polskie doświadczenie wstydu i upokorzenia od czasu rozbiorów do dzisiaj*. Kraków: Universitas.
- Graczyk, Ewa i sur. [ur.]. 2015. *Białe maski/szare twarze. Ciało, pamięć, performatywność w perspektywie postzależnościowej*. Kraków: Universitas.
- Grochowski, Grzegorz; Krawczyńska, Dorota; Wołowicz, Grzegorz [ur.]. 2019. *Chłopska (nie) pamięć: Dziedzictwo chłopskości w polskiej literaturze i kulturze*, Kraków: Universitas.
- Iwasiów, Inga; Czarska, Tatiana [ur.]. 2016. *Autobiografije (po)graniczne*, Kraków: Universitas.
- Nycz, Ryszard [ur.]. 2011. *Kultura po przejściach, osoby z przeszłością: Polski dyskurs postzależnościowy – konteksty i perspektywy badawcze*. Kraków: Universitas.

Postdependence: Polish response to postcolonialism

While postcolonialism has been circling the world's academia for over three decades, the Polish term postdependence was coined quite recently. Yet, opening a vast field of research, it quickly attracted a number of scholars. A year later, in 2009, the Postdependence Studies Centre was established, gathering all major local philologies and holding eight conferences since.

Derived out of the need to modernize the local literary-theoretical discourse, which would describe the diverse forms of emancipation processes of subordinate and marginalized social groups and non-normative identities, the project showed to be as active as ambitious from its inception.

Inevitably selective, and its character being unavoidably that of a review, the paper will first briefly address the reception of postcolonialism in Poland, conveying the definition of postdependency and outlining its interpretations, then move on to a more detailed and critical account of their evolution in monothematic volumes of post-conference proceedings, highlighting the new theory's paradoxes and perspectives.

Keywords: postcolonialism, postdependence, Polish literature, metacriticism.